

Aysel Akif ACALOVA

AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun Böyük elmi işçi

E-mail: ayselacalova@yahoo.com

Orcid:0009-0005-2967-8493

KAMAL ÜMMİ “DİVAN”INDA “QURANI- KƏRİM”, QİSSƏLƏR VƏ HƏDİSLƏRLƏ BAĞLI TƏLMİHLƏR

Kamal Ummi “Divan”ının əlyazmaları dünyanın Türkiyə, İtaliya, Almaniya, Türkiyə və s. ölkələrin kitabxana, muzey və əlyazma xəzinələrində mövcuddur. Biz onun Azərbaycanda aşkarlanan, yeganə nüsxə olan “Divan”ı üzərində araşdırmalarımıza davam edirik. Araşdırmalarımız nəticəsində müraciət etdiyimiz Türk qaynaqlarının heç birində Azərbaycandakı əlyazmanın varlığı ilə bağlı hər hansı bir məlumata rast gəlmədik. Azərbaycan- Bakı əlyazması 1291/1874 cü ildə Əbdüssəlam Sufi Qıbsağının sifarişi ilə Hüsəddin bin Bəhaəddin tərəfindən köçürülmüşdür. Haqqında söhbət açdığımız əlyazma nüsxəsi dövrümüzdə qədər araşdırılmamışdır.

Divan ədəbiyyatında şeirin mövzusunı, bədii ifadə vasitəsini rəvənləndirən əsas qaynaq bildiyimiz kimi Qurani- Kərim olmuşdur. Qurani- Kərimi daha geniş şəkildə şərh edib, ayələrdən örnəklər verən hədislər də Divan şeirinin əsas mövzusunı təşkil etmişdir. Kamal Ümmi “Divan” ının Bakı nüsxəsində onun şeirlərində Qurani Kərim, peyğəmbərlər, qissələr, hədislərlə bağlı təlmihlərlə qarşılaşdıq ki, bunları örnəklərlə işıqlandırmağa çalışdıq. “Divan”ı incələdiyimiz zaman şairin əsərində peyğəmbər adlarına, onların xüsusiyyətləri ilə yer ayırması da diqqətimizdən kənarda qalmadı. Davud peyğəmbər, İbrahim peyğəmbər, İdris peyğəmbər, Məhəmməd peyğəmbər, Süleyman peyğəmbər, Yusif peyğəmbər bunlardan bir neçəsidir. Şairə görə Hz. Məhəmməd (s.a.s.) sevgisi, Allahdan sonra ən uca mərtəbədədir. “Divan” da Hz. Məhəmmədə işarə edən və ya adının keçdiyi misralarla bərabər sırf onun haqqında bəhs edən, mədh edən dörd şeir mövcuddur. Kamal Ümmi Hz. Məhəmmədi əhl-i sünnet tərzində qəbul edir, bizə də bu şəkildə təqdim edir. Onun peyğəmbərlərin öndəri olduğunu, hələ Adəm yer üzünə gəlmədən onun nurunun var olduğunu və bu nurun zamanla digər peyğəmbərlər vasitəsi ilə yenidən özünə döndüyünü vurğulayır. Peyğəmbərimizin üz gözəlliyi günəş, ay, gündüz-gecə kimi bənzətmələrlə təsvir olunur.

Açar sözlər: Kamal, peyğəmbər, divan, nüsxə, əlyazma

UOT: 811.512.161

DOI: 10.54414/QZLB1837

Giriş

Türk ədəbiyyatının kitab şəklində bildiyimiz ən qədim mətnləri olan “Kutadqu Bilig” və “Atabetül-Həqayiq” İslam ədəbiyyatının ilk mənzum nümunələri kimi mövzularını Qurandan almışdır. Bu əsərlərdəki ayət və hədislər ilk dəfə olaraq Türk dilinə tərcümə edilmişdir (10).

Agah Sırrı Levent isə bu dövrü “Ümmət çağı ədəbiyyatı” olaraq qeyd edir: “Ümmət çağı ədəbiyyatı, İslam dininin ortaya qoyduğu hökmlərə dayanır. Əski mətnlərdə demək olar ki, elə bir səhifə yoxdur ki, içində Qurandan bir ayət,

Peyğəmbərin hədisindən bir cümlə olmasın və düşüncələr bunlara bağlanmış olmasın. Təfsir, kəlam, fiqh kimi elmlər, kultürün təməl sütunlarındandır” (8,101). İslam dininin qəbulundan sonra mövcud olan “Divan” ədəbiyyatı bildiyimiz kimi əsas 6 qaynaqdan təsirlənmişdir ki, bu qaynaqların təməlini də “Quran” təşkil edir. Daha sonra hədis, peyğəmbər və övliya hekayələri, təsəvvüf, Şahnamə və yerli qaynaqlar gəlir. Türk ədəbiyyatının bu dövrü bəzi mənbələrdə Osmanlı ədəbiyyatı, divan ədəbiyyatı bəzilərinə isə əski türk ədəbiyyatı, klassik

ədəbiyyat kimi adlandırılır. Nihad Sami Banarlı da bu dövrü İslami Türk Ədəbiyyatı adlandırmış və belə izah etmişdir: "Divan ədəbiyyatının demək olar ki, hər misrasında bu ədəbiyyatı yaradan şairlərin, İslam mədəniyyətinin hər elmindən faydalandıqları görülür. Yazarlar İslami bilgiləri dəyərli bir sənət ünsürü kimi öz əsərlərində işləmişlər. Bu ədəbiyyatın elm və fikir qaynağı başlanğıcda tamamilə Qurandır. Dövrün elm və təfəkkür həyatı da əsasən eyni qaynaqdan bəhrələnmişdir" (4,102).

Sadaladığımız xüsusiyyətlər tədqiqat obyektimiz olan Kamal Ümmü "Divanı"nda da qarşımıza çıxdı.

Əsas hissə

Kamal Ümmü XV əsr dini-təsəvvüfi türk ədəbiyyatının mühüm təmsilçilərindən biridir. Şairin sadə, eyni zamanda güclü ifadə tərzilə yazdığı şeirlərinin demək olar ki, çoxunda ayə və hədislərlə bağlı təlimlərlə qarşılaşırıq. Şairin əsərlərində bu mövzuya geniş yer ayırması onun Qurana və ümumiyyətlə dini anlayışa nə dərəcədə bağlı olduğunu sübutudur. O, hətta bir beytində "Məna" əhli olanlar, ayət və əxbarla mötəbərdir. Ayət və əxbardan xəbəri olmayanlar "cahil"lərdir. Burada şair "ayət və əxbar" deyərkən "ayə və hədis"ləri nəzərdə tutur.

Əhli mani mötəbərdir ayəti-əxbarilə

Cəhlilə davi qılana etibar olmaz kişi (5,72a)

Təlimlər, beytlərin bir qisminə açıq, bir qisminə isə dolaylı şəkildə verilmişdir. Bundan əlavə "Divan"ındakı bir çox surələri adları ilə anmaqda yanaşı, başlanğıc hərflər və ya ilk kəlimələri ilə də zikr edir. Nümunə olaraq aşağıdakıları göstərə bilərik: Fatiha, Əhzab, Ənam, Ənfal, Əlif, Hud, Hicr, Ha Mim, İbrahim, İhlas, İsra, İzaca, Qaf, Qaf ha, Qələm, Loğman, Maidə, Nəhl, Nəcm, Nisa, Nuh, Rəhman, Sad, Taha, Talaq, Tasin, Təbarək, Tövbə, Tur, Yasin, Yunis, Yusif.

"Divan" da tez-tez qarşımıza çıxan, ərəb dilində yazılmış "Neccina mimma nəhaf"(bizi qorxduğumuzdan qurtar), "Ağisna ya gıyasel-müstəğisin" (bizə kömək et ey kömək istəyənləri köməksiz buraxmayan) ibarələrinə bəzi şeirlərdə həm qafiyə kimi, bəzi şeirlərdə isə yeri gəldikcə iqtibas kimi toxunulmuşdur.

Şeirlərini incələdiyimiz zaman şairin bunları ilahi kəlam olduqları üçün xatırladığını və bunların hörmətinə Allahdan bağışlanmasını

dilədiyini görürük. Təvhid və münacatları bu baxımdan çox zəngindir.

Bi həqqi Qaf Ha əl-Kəhf ü Əhqaf

Bi həqqi Ved Duha vü Sad u Nun Qaf (5,33b)

Sən andur nəfsümüzə mavt yasin

Bi həqqi Tövbə vü Taha vü Yasin (5,33b)

Həm Əlif Lam u Nisa vü Maidə

Haqqıçün ruzi qıl ulu faidə (5,29a)

Şair, günahlarını bağışlaması üçün surə adlarından istifadə etməklə yanaşı digər arzu, diləklərini də dilə gətirir:

Ala'i ol ki bunu oqıyasın

Kərəm qıl bizüm üçün oqı Yasin (5,2a)

Aşağıdakı misralarda isə Ümmü, peyğəmbərin üzünü, saçını Quran ayələri ilə təsvir edir və bir növ bənzətmələrini bu üsulla ortaya qoyur:

Ol yüzi vəl-Duha Saçı vəl-Leyli Mustafa,

Çün anduq anı salavat it ana qatı. (5,51a)

And olsun səhərə; And olsun sakitləşməkdə olan (və ya: getdikcə zülməti artan) gecəyə ki, (1, 93:1,2,) And olsun (aləmi zülmətə) bürüməkdə olan gecəyə (1,92: 1,).

Bəzi beytlərdə ayələrdən qismən iqtibas edildiyini görürük:

Ayətəl- kürsi nur-ı xasıçün,

Vəlzəmir vü Sureyi-ihlas içün. (5,29a)

Musaya Len teranı hitab oldı Turda

Ol arşda buldı qıldı münacat inabəti (5,51a)

"Musaya vəd etdiyimiz vaxtda (Tur-i Sinaya) gəlib çatanda Rəbbi onunla (arada heç bir vasitə olmadan) danışdı. (Musa:) "Ey Rəbbim! Özünü (camalını) mənə göstər. Sənə baxım!" – dedi. Allah: "Sən Məni əsla görə bilməzsən. Lakin (bu) dağa bax. Əgər o yerində dura bilsə, sən də Məni görə bilərsən", - buyurdu. Rəbbi dağa təcəlli etdikdə (Allahın nuru dağa saçıldıqda) onu parça-parça etdi. Musa da bayılıb düşdü. Ayılandan sonra isə: "Sən paksan, müqəddəssən! (Bütün eyib və nöqsanlardan uzaqsan!) Sənə (bu işimdən ötrü) tövbə etdim. Mən (İsrail oğullarından Səni görməyin mümkün olmadığına) iman gətirənlərin birincisiyəm!" – dedi" (1,7:143). Quranda olduğu kimi Musa Peyğəmbərlə Tur dağı Kamal Ümmü şeirlərində də yanaşı verilmişdir.

Bəzi beytlər isə birbaşa Quran ayələrindən şərhilərlə tamamlanır:

Nə ol haqq toğdı kimsədən nə hod kimsə toğar andan,

Münəzzəhdür təalluqdan ana bəhs ü cidal irməz. (5,48b)

O, nə doğmuş, nə də doğulmuşdur! (Allah Özünə heç bir övlad götürməmişdir!) (1,112: 3).

Bu misralar isə Qaf surəsinin 16-cı ayəsinə təlimh olaraq yazılıb. “And olsun ki, insanı Biz yaratdıq və nəfsinin ona nə vəsvəsə etdiyini də Biz bilirik. Biz ona şah damarından da yaxınıq! (İnsanın adı hərəkətlərindən tutmuş ürəyindən keçən ən gizli hisslər, duyğular belə Allaha məlumdur!)” (1,50:16)

Ol bizə bizdən yakındur biz neçün andan iraq

Niçə bir əğyarə nəzdik olavuz ol Yara dur (5,52a)

Şair, “Kim (dünyada) zərrə qədər yaxşı iş görmüşdürsə, onu (onun xeyrini) görəcəkdir (mükafatını alacaqdır), Kim də zərrə qədər pis iş görmüşdürsə, onu (onun zərərini) görəcəkdir (cəzasını çəkəcəkdir)” (1, 99:7,8) ayələrinə təlimh olaraq da bu misraları yazmışdır:

Yarın mizanda qəmu xeyrü-şərrinin

Cəzası zərrəcə pişü-kəm olmaz (5,26a)

Kamal Ümmnin “Divan” ında qarşımıza çıxan “Qırx Ərmağan adlı məsnəvisi üslub və dil xüsusiyyətləri baxımından daha çox diqqətimizi çəkdi. Əsər bəzi qaynaqlarda “Qırx hədis” nümunələri arasında göstərilərkən bəzi qaynaqlarda isə bir hədisin şərhli olaraq izah edilir. Məsnəvidə şair, ölümünü diləyən bir adam ilə Hz. Məhəmməd arasında keçən maraqlı dialoqdan bəhs edir. Bu yol keşməkeşlidir və on mənzil üzərinə qurulmuşdur. Hər mənzildə ölümünü diləyən adamdan dörd ərmağan istənilir. Məhz buna görə də əsər “Qırx Ərmağan” adlanır.

Bu hədis uşda tamam oldu həman

Həm bilindi cümlə ol Qırx Ərmağan (5, 39b)

Buna bənzər digər Hz. Enesdən rəvayət edildiyini söylədiyi hədis isə “Həzirey-i Qüds”dür.

Enes rəvayət edər Mustafa Muhamməddən

Ol ənbiyavü- Rəsul pişəvası Əhməddən (5, 40a)

Belə ki, axirət dünyasında Uçmaq və Tamu əhli bir-birindən ayrılacaqdır. Allaha çox ibadət edənlər, şəhidlər, vəlilər, nəbilər, mürsəllər başda olmaqla bütün cənnətə gedənlər Həzireyi-Qüdsdə yerlərini alacaqlar. Daha sonra Allah öz gözəl simasını onlara göstərəcəkdir.

Çü başladıq sözə əvvəl be nam-ı Bismillah
Ki hər işimizi əbtər qomaya Allah (5, 40a)

Kamal Ümmi şəirlərindəki hədislərin iqtibas, şərh, təlimhlərlə verildiyini şahidi olduq. Divanda “Hədisi-Qüdsi”yə işarə olan “Lövlak” kəliməsi ilə qarşılaşdıq ki, bu hədisə görə hələ Adəm xəlf edilməzdən çox-çox əvvəl- təhəyyür (heyran olan) aləmində, səmavət əhlinin hüzurunda uca Allah öz nurundan pərvəriş verdiyi sevgili dostu, həbib Məhəmməd əl- Mustafaya belə müjdə vermişdir: “Lövlakə, lövlakə, ləmma xələqtul-əflakə!”. Yəni: [Ey şükrümlə feyzlənmiş Məhəmməd!] əgər Səni qəsd etməsəydin fələkləri yaratmazdım. Hədis alimləri bir hədisin mənası eyni olmaq şərti ilə fərqli ifadələrlə rəvayətini caiz gördükləri üçün bu hədisi də “hədis bil-məna” sinifinə daxil edirlər (Deyləmi, Əbu Nuaym, Təbərani və b.) (9).

Lövlakə ləmma xələqtul-əflak didi ol Haqq

Şanunda sənün ey özi məbrur Muhamməd (5, 52a)

Hədislərin şərhində biz Acluninin “Kəşfül-Hafa” kitabından istifadə etdik. Bu kitab xalq arasında hədis deyə geniş yayılmış rəvayətlərdən hansının səhih hədis, hansının uydurma rəvayət, atasözü, hikmətli söz olduğunu bildirmək məqsədilə qələmə alınmışdır. Ümmi hər an ölümün gələ biləcəyini, amansız olduğunu xatırladaraq özü özünə xitab edərcəsinə hazır olmağı və buna görə də bütün əməllərdə daima ölümü xatırlamağı vacib bilir. O, demək olar ki, bütün qəzəllərində bu haqda bəhs edir və sırf bu mövzuda iki şeiri “Ölüm” və “Ölüm var” mövcuddur. “Ölmədən əvvəl ölünüz” (2. S.291) hədisi də aşağıdakı şəkildə verilmişdir:

Mutu qəble ente mutu dir,

Mustafanın hadisi bildün tut. (5, 24b)

Ölümün anidən olacağına işarə edərək yenə bir misrasını hədislərdən iqtibasla rəvnəqləndirmişdir. “Ölüm gəlmədən əvvəl tövbədə əcələ ediniz”.

Acillü bit-tövbə qəbləl-mevt didi

Mustafa qövlinə inan tövbə qıl (5, 59a)

Bir hədisdə peyğəmbər “Fəqrliyimlə iftixar edirəm” buyurmuşdur ki, bu fikir eyni zamanda sufilərə görə də “insanın mal-mülkdən əl çəkərək sadəcə Allaha möhtac olması” fikri ilə uzlaşmaqdadır.

Mustafa əl fəqri fəxri didigün ey əziz

Fəqr ilə fəxr itdi qoydu arını dərvişlər. (5, 66a)

Şair "Divan"ında dünyanın faniyindən, insanların dünya nemətlərinə çox aludə olmalarından, axirət üçün yaşamağın vacibliyindən bəhs edir ki, bunları da ancaq Allaha ibadət etmək, vaxtında namaz qılaraq, oruc tutaraq ruhu təmizləməklə, saflaşmaqla izah edir. Sadaladığımız fikrlərini hədislərdən iqtibasla belə ifadə etmişdir:

Hubbi-dünya şarab-ı şeytandır,

Mustafa söylə dir alət-təhqiq. (5, 22b)

"Dünya, şeytan şarabıdır, hər kim ondan içərsə, onun sərxoşluğundan hüsrən və peşmanlıq içərisində qalar. (10)

Accilu bis-salatı qəbləl-fövt,

Çün ölisərsin axır, öldün tut. (5, 25a)

İmam Əli əleyhis-salam (tövbə etməyə həvəsləndirərək) buyurmuşdur: O günah ki, ondan sonra iki rəkət namaz qılmaq və Allahdan onu (o günahı) bağışlamasını istəmək miqdarında fürsət tapdım (qəflətən ölmədim), mənə kədərləndirmədi.(12) Və ya "Namazda əcələ ediniz".

Kamal Ümmü "Divan"ının özəlliklərindən biri fikirlərini qədim türk kəlimələri ilə, xalq dilinə yaxın bir tərzdə ifadə etməsidir. Bəzilərinə isə ərəb, fars kəlimələrinə demək olar ki, heç rast gəlmədik. Bu misralar bir növ öyüd nəsihət, hikmətamiz sözləri özündə cəmləşdirir.

Nəfsünü bil kim biləsən Rəbbini,

Nitəkim buyurdu Nəbi Mən ərəf. (5, 61b)

İbn Atıyye (rahimehullâh), el-Muharrarü'l-Vecîz adlı əsərində Hz. Əlidən, "Nəfsini bil ki Rəbbini biləsən" digər bir rəvayətdə də "Nəfsini tanımayan Rəbbini tanımaz" şəklində buyurmuşdur (13).

"Nəfsini bilən Rəbbini bilər". (3, 132,)

Xeyr et ki dünya axirətin tarlası durur,

Hər qul bu gün nə toxum əkərisə yarın piçər. (5,78a)

"Dünya axirətin tarlasıdır". (2, 413.)

"Mazağəl-bəsər" Quranın 53-cü surəsi olan Nəcm surəsinə təlimh olaraq yazılıb. "Göz nə (sağa-sola) yayındı, nə də uzağa getdi (hər şeyi olduğu kimi gördü)" (1,53:17).

Ey mazağəl-bəsər aynuk çü Cibril oldı sənə peyk

Qamu buyruğuna ləbbeykü amənnavü səddəqna (5, 49a)

"Maidə" surəsinin 54-cü ayəsi də Ümmü "Divan"ında öz əksini tapmışdır. Ey iman

gətirənlər! Sizdən hər kim öz dinindən dönərsə, (bilsin ki,) Allah (onun yerinə) elə bir tayfa gətirər ki, Allah onları sevər, onlar da Allahı severslər...(1,5:54).

Çün Həqq Yuhibbuhümü yuhibbünəhu dedi,

Uy eşqə kim, bilişəsin ol pak Zatilə. (5, 78a)

(Ya Məhəmməd) Məgər sən Rəbbinin mərhəmətini onların paylaşırlar? Dünya onların dolanışıklarını öz aralarında Biz bölüşdürdük...(1,43: 32).

Qəssam çünki Nəhnü qasəmnə dedi bizə,

Məqsum loqma, xirqə üçün bəs nə qəm gərək? (5, 78b)

"Şərabən tahari" ifadəsi ilə isə Kamal Ümmü "İnsan" surəsinin 76-cı ayəsinə işarə edir: "(Cənnət əhlinin) əyinlərində tafdadan və atlasdan (nazik və qalın ipəkdən) yaşıl libaslar olacaq, onlara gümüş bilərziklər taxılacaqdır. Rəbbi onlara çox pak bir şərab içdirəcəkdir" (1, 76:21).

Ol şərabən tahari arzu qılan

Nidər anı ki, abi-əngurdur?! (5, 22b)

Aşağıdakı misralara hədis qaynaqlarında rast gəlməsək də, dolayı yolla bir hədisə işarə olunduğunu düşünürük. Dinimizin buyurduğu ədəb-ərkan qaydalarına əsasən və "Özünə rəva bilmədiyini başqasına rəva bilmə" ata sözündən yola çıxaraq təlimh şəklində qarşımıza çıxır.

Sənə sanduğunu san qəmu xalqa,

Ki din içrə budur ərkan u ayin. (5, 54b)

Kamal Ümmünün şeirlərində "Hədisi Qüds" idə buyrulan "Allahın rəhməti qəzəbini üstələyər" sözləri bu şəkildə qarşımıza çıxdı:

Çün buyurdun hədisi-qüdsidə

Səbəqət rəhməti alə gəzəbi (5, 23b)

Hədis və dini əsərlərdə tez-tez rastlaşdığımız "Amənnə vü səddəqna" ifadəsi doğruluğuna iman edib təsdiq edirik yəni "inandıq və təsdiq etdik" mənasına gəlir.

Oldı məqbul ol ki amənnavü səddəqna dedi

Qaldı mərdud ol ki anın münkirivü aqidür. (5, 47b)

Nəticə

Əlbəttə ki, mövzuya uyğun beytlərin hər birini burada açıqlaya bilmədik. Şair ifadələrini genişlətmək, qüvvətləndirmək, bəzən isə oxucuya fikrini daha səlis və aydın çatdırmaq

üçün çox sayda ayə və hədislərdən faydalı şəkildə yararlanmışdır.

Onu da qeyd etmək yerinə düşər ki, Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında da Quran qissələri, hədislərlə bağlı bir sıra mühüm elmi əsərlər, araşdırmalar ortaya qoyulmuşdur. Bu sahədə Professor Aidə Qasimovanın “Füzuli yaradıcılığında “Quran rəvayətləri” (6)”, “Quran qissələri XIV-XVI əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatının ideya-bədii qaynaqlarından biri kimi (Qazi Bürhanəddin, Nəsimi, Xətai və Füzulinin ana dilində olan əsərləri əsasında)” (7) kimi əsərləri təqdirə layiqdir. Biz də öz növbəmizdə Azərbaycandakı əlyazma kitabı üzərində tədqiqat işi apardığımız mütəəvvüf şair Kamal Ümmnin “Divan”ında yer alan hədislərdən, qissələrdən, Qurani-Kərimdən götürülmüş nümunələri aşkarlamaqla bu sahədəki araşdırmalara faydalı olacağımızı düşündük. Əlbəttə ki, mövzuya uyğun beytlərin hər birini burada açıqlaya bilmədik. Şair ifadələrini genişlətmək, qivvətləndirmək, bəzən isə oxucuya fikrini daha səlis və aydın çatdırmaq üçün çox sayda ayə və hədislərdən faydalı şəkildə yararlanmışdır.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Quran.
2. Acluni, Keşfül-Hafa, Darül-kütubil-ilmiiye, Beyrut, 1988,C1, hadis N2669

3. Acluni, Keşfül Hafa, Darül-kütubil-ilmiiye, Beyrut, C.2, hadis N2016

4. Banarlı N.S. Resimli türk edebiyatı tarihi, İc., İstanbul: Yedigün nəşriyatı, 1987, 239s.

5. Kamal Ümmi. “Divan”. AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu. B-391.

6. Qasimova A. Füzuli yaradıcılığında Quran qissələri, Bakı, 1995.

7. Qasimova A. Quran qissələri XIV-XVI əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatının ideya-bədii qaynaqlarından biri kimi (Qazi Burhanəddin, Nəsimi, Xətayi, Füzulinin ana dilində olan əsərləri əsasında), Bakı, 2001, 452 s.

8. Levend A.S. Türk Edebiyatı Tarihi,CI, İstanbul 1984, S. 101

9. Musayeva A. “Qurani-Kərim”, Qissələr və hədislərlə bağlı təlimlər Gülşəni Bərdəinin türk “Divan”ı əlyazmalarında. Şəxsi arxiv.

10.
(<https://webdosya.diyane.gov.tr/kuran/kuranikerim/dosyalar/document/isamkuran.pdf>)

11. <https://mir.az/tr/kitap/36805-ibrahim-canan-kutub-i-sitte-tercume-serhi-tamami-pdf.html>

12. <https://az.wikisource.org/wiki/Nəhcül-bələğ>, A.Mehdiyev, D. Cəfərli, E.Quliyev tərcüməsi. Hikmətli sözlər.19 yanvar 2015

13. <https://telif.ismailaga.org.tr/nefsini-bilen-rabbini-bilir-hadisi.23may>, 2022

Айсель Акиф к. АДЖАЛОВА

Старший научный сотрудник, НАНА Институт Рукописей имени Мухаммеда Физули

E-mail: ayselacalova@yahoo.com

Orcid:0009-0005-2967-8493

ТЕЛМІХІ В «ДИВАН»Е КЕМАЛЯ УММИ, СВЯЗАННЫЕ С «КОРАН»ОМ, ЛЕГЕНДАМИ И ХАДИСАМИ

Рукописи «Диван»а Кемаля Умми имеются в библиотеках, музеях и рукописных сокровищницах Турции, Италии, Германии и других стран. Мы продолжаем исследование на основе единственной копии его «Диван»а, обнаруженной в Азербайджане. В ходе нашего исследования ни в одном из турецких источников, к которым мы обращались, информации о существовании азербайджанской копии рукописи не было обнаружено. Азербайджанская - Бакинская рукопись была переписана Хуснаддином бин Бахаеддином в 1291/1874 году по приказу Абдуссалама Суфи Кибсаги. Копия рукописи, о которой идет речь, не исследована до настоящего времени.

Как известно, основным источником вдохновения поэтической тематики и средств художественной выразительности в диванной литературе был Священный Коран. Хадисы, приводящие примеры из аятов, после подробного толкования Священного Корана, составили основную тему поэтики «Диван»а. В бакинской копии «Диван»а Кемаль Умми мы встретились в его стихах с талмихами, касающихся Священного Корана, пророков, легенд и хадисов, которые попытались осветить примерами. При анализе «Диван»а мы не упустили из виду тот факт, что поэт в своем творчестве уделил место именам пророков и их особенностям. Пророк Давид, Пророк Ибрахим, Пророк Идрис, Пророк Мухаммед, Пророк Соломон, Пророк Юсуф — вот некоторые из них. По словам поэта, после Аллаха любовь к Мухаммеду (мир ему и благословение Аллаха) – это высшая ступень. В "Диване" имеется четыре стихотворения, в которых упоминается или восхваляется пророк Мухаммед, а также стихи, в которых отмечается его имя. Кемаль Умми воспринимает пророка Мухаммеда как ахлю сунна и нам же представляет таким образом. Он подчеркивает, что Мухаммед стоит во главе всех пророков, что его свет существовал до того, как Адам ниспослан на землю, и что этот свет со временем возвращался посредством других пророков. Красота облика нашего Пророка описывается такими аналогиями, как солнце, луна, день и ночь.

Ключевые слова: Кемаль, пророк, диван, копия, рукопись

Aysel Akif k. AJALOVA

Researcher, ANAS Institute of Manuscripts named after Muhammad Fizuli

E-mail: ayselacalova@yahoo.com

Orcid:0009-0005-2967-8493

TELMIKHS IN KEMAL UMMI'S DIVAN, ASSOCIATED WITH THE KORAN, LEGENDS AND HADITHS

The manuscripts of Kemal Ummi's "Divan" are in libraries, museums and manuscript treasuries of Turkey, Italy, Germany and other countries. We continue our research based on the only copy of his "Divan" found in Azerbaijan. During our research, no information about the existence of an Azerbaijani copy of the manuscript was found in any of the Turkish sources we consulted. The Azerbaijani-Baku manuscript was rewritten by Husnaddin bin Bahaeddin in 1291/1874 by order of Abdussalam Sufi Kibisagi. The copy of the manuscript in question has not been examined to date.

As is known, the main source of inspiration for poetic themes and means of artistic expression in the Divan literature was the Holy Quran. Hadiths, giving examples from the verses, after a detailed interpretation of the Holy Quran, formed the main theme of the poetics of the Divan. In the Baku copy of Kemal Ummi's Divan, we encountered talmikhs in his poems concerning the Holy Quran, prophets, legends and hadiths, which he tried to show with examples. In analyzing the "Diwan", we did not lose sight of the fact that the poet devoted space in his work to the names of the prophets and their characteristics. Prophet David, Prophet Ibrahim, Prophet Idris, Prophet Muhammad, Prophet Solomon, Prophet Yusuf - these are some of them. According to the poet, after Allah, love for Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him) is the highest level. In the "Diwan" there are four poems in which the Prophet Muhammad is mentioned or praised, as well as poems in which his name is noted. Kemal Ummi perceives the Prophet Muhammad as Ahl al-Sunna and presents him to us in this way. He emphasizes that Muhammad is at the head of all the prophets, that his light existed before Adam was sent to earth, and that this light returned over time through other prophets. The beauty of our Prophet's appearance is described by analogies such as the sun, the moon, day and night.

Keywords: Kemal, prophet, divan, copy, manuscript

Daxil olub: 12.07.2024